

BAKMAK, GÖRMEK ve ORPHEUS MİTİ

Oğuz Arıcı*

Batı edebiyatının hatta genel olarak sanatının “bakma” ve “görme” eylemlerinin tehlikesi üzerinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Batı’dan Doğu’ya geldiğimizde ise, -özellikle Ortodoks Hıristiyanlık ve Sünni İslam ideolojisinde- bu tehlikenin bertaraf edilmeye çalışıldığı, bakışın ve görmenin merkezden çıkarılmaya çalışıldığı, örtünmenin (setr / tesettür), ar perdesiyle / sır perdesiyle kapatmanın ya da çoğul ya da tersten perspektif tekniğiyle gözün iktidarını kırmanın yollarının arandığını görüyoruz.

İlginçtir bizim bugün kullandığımız tiyatro sözcüğü “teatron”dan yani “bakılan yer” anlamına gelen ve antik tiyatro mimarisinde basamakların adı olan bir sözcükten türemiştir. Yine aynı kökten türemiş bir başka sözcük daha var: Theoria. Theoria da bakmak, bakınmak, seyretmek ve gözlemek anlamlarına gelen bir sözcük. Bu kelimeyi, bugün Türkçede “kuram” diye çeviriyoruz. Oysa Antik Yunancanın “bakmak” ve “görmek” üzerinden kurduğu bağlantının etimolojik izini Arapçada daha açık bir şekilde takip edebiliyoruz. Bakmak nazardır; theatron manzara (bakacak, bakınacak yer anlamında); theoria ise nazariyye demektir. Kısaca söylemek gerekirse tiyatro yapmak da teori üretmek de *bakmak* ve *görmekle* ilişkili, yani *nazardan* türeyen eylemlerdir. Fakat Batı edebiyatında da Doğu edebiyatında da bakmak ve görmek tehlikeli bir eylem olarak ele alınır. Yalnız arada bir fark vardır: Batı bu tehlikenin üzerine gider; çoğu anlatısında bu tehlikeyi üstlenmiş kahramanlar ve figürler bulunur. Birçok masal ve mitte temel motiflerden biri görmek üzerinedir. Neredeyse Batının “kurmaca”yı inşa ettiği yer görme organıdır.

Doğu ise görme organından korkar; görmenin/bakmanın yol açacağı “tehlikeyi” baştan durdur ya da durdurmaya çalışır. Doğu, estetiğini, görmek ve bakmak üzerine ya da başka bir deyişle gözün iktidarına göre örgütlemekten imtina eder. Çünkü bakış tehlikeli sonuçları olan bir eylemdir: Örneğin bu coğrafyada “eğitimli” bir insan da “ortalama” bir insan gibi kendisine “nazar değdiğini” düşünebilir. Başa gelen herhangi bir terslik, kötü bir bakışın, kem bir gözün işi olarak yorulur. Çünkü göze gelmek, bakışa gelmek tehlikelidir bu coğrafyada. Göz, yaralayıcı bir organdır (zahm-i çeşm); baktığını etkileyen bir gücü vardır (ayn-ül-kemâl), üstelik Caferiler “iki gözle bakmanın” zina olduğunu düşünürler vs.

* Yrd. Doç. Dr., Haliç Üniversitesi, Konservatuar, Tiyatro Bölümü

Daha önce de değindiğim gibi Batı edebiyatında ise bu tehlikeli güç, özellikle üzerine gidilen bir konu oluyor. Özellikle Yunan mitlerindeki pek çok örnek bakmanın ve görmenin bu tehlikesi üzerinde yoğunlaşıyor. Örneğin ünlü bilici Tiresias'ın kör oluşu, onun, “görmemesi gereken bir şeyi görmesiyle” başlayan bir felaket öyküsüdür. Athena'yı yıkanırken, çırlıçıplak bir vaziyette gören Tiresias bunun bedelini ağır ödeyecektir. Fakat gözleri kör olduktan sonra, insanlara olacakları haber veren, yani “görülemez olanları önceden gören” bir kâhine dönüşür Tiresias. Tıpkı Kasandra'nın Apollon tarafından cezalandırılmasında olduğu gibi. Bilindiği gibi Kasandra da bilicilikle, başka bir deyişle olacakları “görmek lanetiyle” cezalandırılır. Fakat onun laneti biraz daha ağırdır: Onun geleceğe ilişkin kehanetlerine kimse inanmayacaktır. Yakın gelecekte olacak olayları haber verecek fakat kimseyi ikna edemeyecek, söylediklerine inandıramayacaktır. Kasandra bu açıdan Batının “kurmacasında” sıklıkla karşımıza çıkan bir “entelektüel” motifi olarak da düşünülebilir. *Teoria*'ya yani görme gücüne sahip entelektüeller bazen olacakları çok önceden görerek toplumu uyarırlar, fakat çoğu zaman halkı ikna edemezler. Üstelik bazen de bu öngörülerini yüzünden cezalandırılırlar, sürgün edilirler ya da dışlanırlar.

Peki görmek, olmuş olanları ve olacakları görmek ve tabii ki başlı başına bakmak neden tehlikeli ama bir o kadar da arzulanana, arzuyu kışkırtan bir eylem olarak anlatılmaktadır? Neden Gorgon'ların yılan saçlı Medusa'sı kendisine bakana taş çevirir? Neden intikam tanrıçası Erinyeler, gözlerine baktıkları katili çılgına döndürerek öldürürler? Oidipus neden görme organını oyar? Bilmekle görmek arasında doğal bir ilişki kurduğundan dolayı mı? Her şeyi bildiğini düşünen Oidipus, nihai olarak “kendini bilmediğini” anlayınca, görme organının hiçbir şeye yaramadığını mı anlamıştır?

Bütün bu soruların cevaplarını vermek bu yazının boyutlarını aşıyor. Fakat en azından Orpheus miti üzerinden soruların cevaplarına dair bir ipucu keşfedebiliriz diye düşünüyorum.

Orpheus'un Öyküsü:

Batı edebiyatındaki en dikkat çekici “görme/bakma motifi” Orpheus mitinde anlatılmaktadır. Orpheus, Trakya kralı ile dokuz ilham perisinden biri olan Kalliope'nin çocuğudur. Herakles nasıl kaslarıyla ve fizik gücüyle her şeyi dize getirebiliyorsa Orpheus da liriyle (sanatıyla) bütün düşmanlarını alt edebilmektedir. Deliler gibi aşık olduğu Euridike bir gün bir yılan sokması sonucu ölünce büyük bir ağıda başlar. Orpheus'un ağıtı bütün evrenin düzenini altüst eder. Orpheus sonunda Hades'e, ölümler ülkesine, inerek Euridike'yi geri

almaya karar verir. Ölüleri Hades'e götüren kayıkçı Kharon'u müziğiyle ikna eder. Akheron ırmağını geçer; üç başlı cehennem köpeği Kerberos ile bütün cehennem yaratıkları Orpheus'un sanatı karşısında dize gelirler. Orpheus sanatıyla, Hades'i de etkiler ve sonunda Euridike'yi geri götürmek için izin alır. Fakat Hades'in tek bir şartı vardır: Gün ışığını görene kadar, Orpheus geriye dönüp Euridike'ye bakmayacaktır. Böylece Orpheus önde, Euridike arkada yeryüzüne doğru yola koyulurlar. Orpheus bir an için günışığını gördüğünü zanneder, sabırsızlıkla arkasına dönerek Euridike'ye bakar. Tam da bu bakış anında Euridike sonsuza dek ölüler ülkesine geri döner.

Bu kez Orpheus miti özelinde soralım: Bakış neden menfi bir duruma yol açıyor? Neden Hades, Orpheus'a "ışığı görene kadar" bakmayı yasaklıyor? Euridike'yi sonsuza dek yok eden bu bakışı nasıl yorumlamak gerekiyor?

Yunan mitleri genellikle bir "sınır aşımı" durumunu ele alır. Buradaki sınır aşımı da yine yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi "bakılmaması gereken bir şeye bakmak" olarak okunabilir. Mite bir sanat metaforu olarak odaklandığımızda ise sanatçının (Orpheus'un) imkânsız olanı (Euridike) elde etme çabası olduğunu söyleyebiliriz. Orpheus her şeyi sanatıyla elde edebilirken tek bir şey onun için imkânsız görünür: Ölüme çırılçıplak bakabilmek. Yine de aşağıya, ölüler ülkesine ya da başka bir deyişle karanlığın dünyasına inebilir. Sembolist sanatçılar gibi, nesnelere dünyasının ışıklı coğrafyasından karanlığın merkezine seyahat eder. Metaforik olarak oradan ele geçireceği bir imgeyi yeryüzüne çıkaracak olan bir sanatçıdır Orpheus. Ölüler diyarını baştan sona kat ederek tanrıyı ikna eder ve Euridike'yi ardına alarak ışığa doğru harekete geçer. Fakat ona doğrudan baktığında, daha doğrusu ışığın içinden karanlığa doğru baktığında, karanlıkta daha önceden yakaladığı imgeyi (Euridike'yi) kaybeder. Gerçekten de Orpheus, bu açıdan sembolist sanatçıların bir metaforu gibidir. Sanatçı sınır aşar, öte aleme geçer, orada nihai olarak arzuladığı hakikatin bir imgesi vardır; karanlığın içinde onu yakalar fakat onu ışığa (yeryüzüne/ sanat eserine) çıkardığı anda hakikat yeniden gizlenir. Sanat eserindeki hakikat bu yüzden açığa çıktığı an gize bürünen bir şeydir. Bu kurmacada, Orpheus'un bir sanatçı olarak deneyimlediği, yaşayan hiçbir kimsenin asla deneyimleyemeyeceği bir "şey", yani "ölüme, ölümün yüzüne, doğrudan doğruya bakmak" olabilir mi?

Orpheus'a Ađıt Üzerine:

Orpheus'a Ağıt oyunu 2000 yılında İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) ile Delfi Avrupa Kültür Merkezi ortak yapımı olarak Yunanistan'da düzenlenen 10. Uluslararası Antik Yunan Tiyatrosu Buluşması kapsamında Delfi kentinde sahnelendi.

Orpheus'a Ağıt yukarıdaki tartışmaları kısmen ima ediyor. Oyunu yazdığım sıralarda "görmek" / "bakmak" konularında bu denli can alıcı sorular yoktu kafamda. Yine de sanatçıların bir hakikat imgesi peşinde koşarken, imgeyi görme arzusunun bir yandan da onları krleştirebileceği meselesi üzerinde durmaya çalışıyordum. Görmek ancak görememekle mümkündür. Başımızın ardını göremediğimiz için önümüzü görüyoruz. Oyunda ima edilen düşüncelerden biri de bu paradokstur.

Yazan ve Yöneten: Oğuz Arıcı

Oyuncular: Uluer Emre zdil, Neylan zgle, Neře Menglođlu, Bařak Meře

Kostüm: Naz Erayda

Müzik: Cem Ulu